

شاخص های عدالت اسلامی از منظر امامین انقلاب (رضوان الله تعالی علیهما)

میر محسن عرفانی راد^۱، جواد نعمتی^۲، اکبر ساجدی^۳

^۱استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی تبریز

^۲دانشیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی تبریز

^۳استادتمام گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی تبریز (نویسنده مسئول)

sajedia@tbzmed.ac.ir

چکیده

مقاله حاضر شاخص های عدالت اسلامی را از منظر امامین انقلاب مورد پژوهش قرار داده است. گفتمان عدالت در تراز انقلاب اسلامی از اندیشه های رهبران دینی نهضت به ویژه رهبر کبیر انقلاب حضرت امام خمینی به عنوان بنیان گذار انقلاب اسلامی و رهبر شهید انقلاب حضرت آیت الله خامنه ای به عنوان مجاهد نستوهی که در راه تداوم نهضت تا پای جان پرچم دار نظام شد و اندیشمندانی نظیر شهید مطهری، شهید بهشتی و شهید صدر به عنوان نظریه پردازان بنیادین انقلاب اسلامی متاثر است. در این پژوهش شاخص های عدالت از کلام و سیره امامین انقلاب مورد تحقیق قرار گرفت. نتایج تحقیق حاکی است که امامین انقلاب روی عناصری چون: ۱. تقسیم عادلانه امکانات و منابع، ۲. توجه به سالم سازی درآمدها، ۳. توزیع عادلانه ثروت، ۴. مبارزه با فساد رانت خواری و شکاف طبقاتی و ۵. رشد و توسعه اقتصادی همراه با عدالت تاکید ویژه مبذول داشته اند.

واژه های کلیدی: انقلاب اسلامی، امام خمینی، امام خامنه ای، عدالت. شاخص های عدالت.

مقدمه

اصل عدل همراه با اصولی مانند توحید، و معاد از معارف مهم قرآن کریم است. خداوند، حکیم و عادل است و به هیچ آفریده‌ای، کوچکترین ستمی نمی‌کند.^۱ همه پیامبران برای برقراری عدالت مبعوث شده‌اند و تمام انسان‌ها در طول تاریخ به عدالت به عنوان آرمانی ارزشمند نگریسته‌اند. بر مبنای حسن و قبح ذاتی اشیا خوبی عدالت نیازی به تبیین وحیانی نداشته و انسان با خرد خدادادی می‌تواند خوبی آن را دریابد. در اهمیت عدالت همین بس که ضرورتش فقط در برابر انسان‌های وارسته و مومن نیست که حتی در برابر کافران و دشمنان نیز باید رفتاری عادلانه داشت:

لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ۚ مَبَادِا دُشْمَنِیْ بَا قَوْمِیْ شَمَا رَا وَا دَارِدُ كَهْ عَدَالَتُ نُوْرَزِیْدِ، بَهْ عَدَالَتُ رِفْتَارُ كَنِیْدُ كَهْ بَهْ تَقْوَا نَزْدِیْكَ تَرِ اسْت.

عدالت، آرمانی انسانی است و سابقه‌ای به قدمت عمر بشر دارد. از سپیده‌دم آفرینش، بشر آن را به عنوان یک گرایش باطنی شناخته و به آن روی آورده و مبنای قوانین و قضاوت قرار داده است. هیچ چیز به اندازه پایمال شدن حق ضعیف و مظلوم برای فطرت بشر زجرآور و نفرت‌انگیز نیست و هیچ چیز به اندازه بی‌عدالتی، کینه و دشمنی را در قلبها پدید نمی‌آورد. علت بسیاری از انقلاب‌ها، فقدان عدالت اجتماعی در جامعه بوده است و به همین رو تمام مصلحان بشری و انسانه‌ای آزاده تاریخ با اندیشه عدالت، حرکت‌های اصلاحی را آغاز نموده و یکی از اهداف اصلی انقلاب و تحركات اجتماعی خود را رفع تبعیض و برقراری عدالت قرار داده‌اند. انسان‌هایی که مخاطب این حکیمان و مصلحان واقع شده‌اند، تشنه عدالت و سراپاگوش به فرمان و چشم به راه تحقق این بالاترین فضیلت انسانی و گمشده فطرت خود بوده‌اند.

فراتر از این، عدالت آرمانی دینی و الهی است که تمام پیامبران برای تحقق آن رسالت یافته و بسیاری نیز در راه عدالت جان خود را فدا کرده‌اند و اکنون انقلاب اسلامی ایران در تداوم این رسالت و ایده مقدس، در پی آن است که الگوی توسعه و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی خود را از مسیر عدالت اجتماعی به بار بنشانند. لذا برپایی عدالت را شعار اصلی و در رأس برنامه‌های اصلاحی خود قرار داده است تا جامعه‌ای بر اساس قسط قرآنی بنا نهد. از رو این لازم است تأملی بایسته در عدالت و چگونگی آن از منظر قرآن و سنت صورت گیرد که به قدر توان در این مجال به بحث و بررسی آن پرداخت می‌شود:

از نظر اسلام عدالت حتی بر فضیلت اخلاقی جود و کرم نیز برتری دارد. فردی از حضرت علی (ع) پرسید:

أَيُّهُمَا أَفْضَلُ؟ أَلْعَدْلُ أَوْ الْجُودُ؟ آیا عدالت، شریف‌تر و بالاتر است یا بخشندگی؟

شاید در نگاه نخست پاسخ به این پرسش بسیار ساده باشد و بخشندگی را بهتر از عدالت بدانیم چون در جود و بخشندگی آن چه مال من است با ایثار و از خودگذشتگی به دیگری داده می‌شود ولی در عدالت این گونه نیست ولی حضرت به دو دلیل عدالت را از بخشندگی بهتر می‌داند؛ اولاً می‌فرماید:

الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا وَالْجُودُ يُخْرِجُهَا عَنْ جِهَتِهَا؛ عدالت، کارها را در جای مناسب خود قرار می‌دهد؛ اما بخشندگی آن‌ها را از جای خود خارج می‌کند.

ثانیاً: الْعَدْلُ سَائِسٌ عَامٌّ وَالْجُودُ عَارِضٌ خَاصٌّ؛ عدل، قانونی عمومی است که تمام جامعه را شامل می‌شود اما جود حالتی خاص است که جنبه قانونی و عمومی ندارد و اگر عمومی و قانونی شود دیگر جود نخواهد بود.

حضرت آن گاه چنین نتیجه می‌گیرد:

فَالْعَدْلُ أَشْرَفُهُمَا وَأَفْضَلُهُمَا ۚ پس در مقایسه عدل و جود، عدالت بالاتر از بخشش است.

در نتیجه از منظر حضرت علی(ع) آن چه که می‌تواند تعادل جامعه را برقرار سازد و سلامت و آرامش را برای جامعه به ارمغان بیاورد عدالت است.

۱. وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا. كهف، ۴۹.

۲. مائده، ۸.

۳. سید رضی، نهج البلاغه، کلمات قصار ۴۳۷.

اگر بخواهیم عدالت به معنای حقیقی خودش در جامعه تحقق پیدا کند، با دو مفهوم دیگر به شدت درهم تنیده است؛ یکی مفهوم عقلانیت است؛ دیگر معنویت. اگر عدالت از عقلانیت و معنویت جدا شد، دیگر عدالتی نخواهد بود.^۴

دیدگاه حضرت آیت الله خامنه ای را در مورد رابطه عدالت و آزادی میتوان از دیدگاه حضرت امام خمینی (ره) و نیز کلیات اندیشه اسلامی در این زمینه دانست. ایشان عدالت و آزادی را جزء اصول و خواست های انقلاب اسلامی می دانند که انقلاب اسلامی اجرای آنها را به صورت توأمان مد نظر داده و در مقام مقایسه با عدالت خواهی سایر مکاتب میفرماید:

این انقلاب اسلامی، ترکیبی از عدالت خواهی و آزادی خواهی و مردم سالاری و معنویت و اخلاق است؛ منتها این عدالت را نباید با آن عدالت ادعایی و موهومی که کمونیستها در شوروی سابق یا در کشورها اقرار خود شعارش را میدادند، اشتباه کرد. همچنین آزادی در نظام جمهوری اسلامی را با آزادی غربی - که به معنای مهارگسیختگی صاحبان قدرت و سرمایه و همچنین به معنای بیندوباری انسانها در هر گونه رفتار و عمل است - نباید اشتباه کرد. آزادی اسلامی هم آزادی اجتماعی و هم آزادی معنوی است.^۵

نگاه تحقیقی به سیره سیاسی امام نشان میدهد که وی در زمینه های مختلف به ویژه در ارتباط با عدالت اجتماعی متاثر از الگوی رفتاری پیامبر و حضرت امیر می باشد.

میل همه ما این است که ما یک حکومتی داشته باشیم همان جور که حکومت در صدر اسلام بود که عدالت بود همه اش عدالت بود.^۶

ما باید از کیفیت حکومت حضرت امیر (ع) اقتباس بکنیم و یاد بگیریم که حکومت باید یک حکومت عادل باشد و بین مردم هیچ ظلمی نکند.^۷

امام معتقد است که با تشکیل حکومت و قرار گرفتن حاکم عادل در راس امور زمینه های تحقق عدالت فراهم میگردد. نمونه هایی از رعایت عدالت اجتماعی در امور حکومتی تقدیم می شود.

گلایه شدید از ظلم کارگزاران نظام: من اعلان میکنم که هر کس به من نسبت بدهد که من راضی هستم به این که یک وجب از زمین مردم غصب شود، برخلاف موازین اسلامی اخذ بشود، یا یک شاهی از مردم گرفته شود، و موازین اسلامی نداشته باشد، باید محاکمه بشود، یا یک تازیانه به کسی زده باشد بر خلاف مصالح اسلامی، من از آنها بری هستم.^۸

دستور تشکیل کمیته امداد، جهاد سازندگی، بنیاد مسکن، بنیاد شهید، بنیاد پانزده خرداد، نهضت سوادآموزی، و دستور به بررسی وضع زندگی بازماندگان معدومین کودتای نوژه از اقدامات عملی حضرت امام در تحقق عدالت اجتماعی در امور حکومتی است.^۹

از تعبیر و سیره عملی امامین انقلاب چند شاخص را می توان برای عدالت مشخص نمود که مهمترین آنها در این نوشتار مورد بررسی قرار می گیرند.

شاخص های عدالت از منظر حضرت امام عبارت اند از: رسیدگی به اقشار کم برخوردار، شمول قانون برای همه، تعدیل ثروت، تامین استقلال و آزادی، دوری از تجمل و اشرافیت و مبارزه با فساد و رانت خواری.

الف. عدالت به معنای قایل نشدن امتیاز برای قشرهای خاص.^{۱۰}

ب. عدالت به معنای این که طبقات مختلف به طبقات پایین ظلم نکنند. باید حق فقرا، حق مستمندان داده شود.^{۱۱}

۴. سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸.

۵. سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در مراسم سیزدهمین سالگرد رحلت امام خمینی ره، ۱۳۸۱/۰۳/۱۴.

۶. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۸، ص ۴۱۶.

۷. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۵، ص ۳۰.

۸. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۱۳، ص ۵۱۲.

۹. ر. ک: امام خمینی، صحیفه امام، ج ۱، ص ۳۶۷؛ ج ۸، ص ۱۷۹؛ ج ۱۵، ص ۱۳۳؛ ج ۱۲، ص ۱۸۵؛ ج ۱۶، ص ۲۵۵؛ ج ۱۶، ص ۲۴۸ و ج ۱۳، ص ۴۶.

۱۰. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۶، ص ۴۶۲.

۱۱. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۴، ص ۲۱۴.

ج. عدالت به معنای قیام انسانها به قسط که به معنای رفع ستمگریها و چپاولگریهاست.^{۱۲}

د. اقامه عدل یعنی نجات مستمندان از زیر بار ستمگران و کوتاه کردن دست ستمگران.^{۱۳}

هـ. بسط عدالت، رفع ایادی ظالمه و تأمین استقلال و آزادی و جریانات اقتصادی و تعدیل ثروت به طور عاقلانه و قابل عمل و عینیت در اسلام است.^{۱۴}

از تعبیر حضرت آیت الله خامنه ای چند شاخص را می توان برای عدالت مشخص نمود که مهمترین آنها عبارت اند از: تومانی بودن عدالت با معنویت، فقرزدایی، توسعه و رشد اقتصادی، رفاه مادی، مبارزه با شکاف طبقاتی و فاصله طبقاتی، توزیع عادلانه ثروت و امکانات و رسیدگی به اقشار کم برخوردار.

از تعبیر آیت الله بهشتی چند شاخص را می توان برای عدالت مشخص نمود که مهمترین آنها عبارت اند از: مبارزه با فساد و تجاوز به حقوق دیگران، بهرمندی همگانی از امکانات، استفاده همگانی از امکانات آموزشی، مبارزه با تبعیض و شمول قانون برای همه.

از تعبیر شهید صدر چند شاخص را می توان برای عدالت مشخص نمود که مهمترین آنها عبارت اند از: توزیع عادلانه ثروت، توجه به اقشار کم برخوردار، تأمین توسعه اقتصادی، مبارزه با اشرافیت و تجمل، ایجاد فرصت های شغلی و توزیع عادلانه ثروت و امکانات.

در این مقاله از بین موارد پیش گفته صرفاً پنج شاخص مهم مورد نظر قرار گرفته و در مباحث آتی مورد تحقیق قرار خواهند گرفت. این شاخص ها عبارت اند از: ۱. تقسیم عادلانه امکانات و منابع، ۲. توجه به سالم سازی درآمدها، ۳. توزیع عادلانه ثروت، ۴. مبارزه با فساد؛ رانت خواری و شکاف طبقاتی و ۵. رشد و توسعه اقتصادی همراه با عدالت.

۱. تقسیم عادلانه امکانات و منابع

تقسیم عادلانه امکانات و منابع از مهمترین شاخص های عدالت می باشد. شهید بهشتی در زمینه عدالت اقتصادی، اقتصادی را مطلوب می داند که ارزش های اصیل دینی در آن حفظ شده و نظام اخلاقی در آن حاکم بوده باشد. جامعه ایده آل از منظر بهشتی جامعه ای است که در آن از فاصله طبقاتی کاسته شده و به حداقل برسد.^{۱۵}

امام خمینی با توجه به جایگاه عدالت اجتماعی، از همان ابتدای خیزش و حرکت انقلابی خود یکی از اهداف انقلاب اسلامی را استیفای حقوق مظلومان و محرومان جامعه معرفی کرد:

باز هم موضوع مهم خدمت به محرومان و دورافتادگان را تذکر میدهم. با آن که می دانم در این سال های محدود، با گرفتاری های بی شمار عظیمی که کشور و دولت محترم با آن مواجه بوده، حجم خدمت هایی که به روستاییان در تمامی زمینه ها شده است چشمگیر و اعجاب آور است و دولت حقا و انصافا در این امر توفیق بسیار داشته است، لکن باز کافی نیست و حق محرومان به آن نحو که است ادا نشده، البته نه از باب قصور و تقصیر.^{۱۶}

باید متوجه باشید که این تکلیف که به مستضعفان به وسیله شما در دوردست ها مسئولیت دارید به مستمندان برسید و جدیت نمایید تا راه چاره های که آن ها را به جایی برساند پیدا کنید، امروز به مستضعفان و مستمندان و زاغه نشینان که ولی نعمت ما هستند خدمت کنید.^{۱۷}

۱۲. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۱۵، ص ۲۱۳.

۱۳. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۵۲۸.

۱۴. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۳، ص ۳۲۳.

۱۵. علویان، مساله عدالت در آرا جان رالز و شهید بهشتی، فصلنامه سیاست، شماره ۱۳، بهار ۱۳۹۶، ص ۱۱۷.

۱۶. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۱۹، ص ۱۵۸.

۱۷. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۱۸، ص ۳۸.

رهبر انقلاب اسلامی با تأکید بر اصل اعتدال در اجرای عدالت، آن را یکی از مهمترین راه کارهای اثرگذار در رفع محرومیت و تأمین نیازمندی های قشر محروم جامعه می دانند. ایشان در باب اهمیت این اصل، توجه به آن را در همه امور و حتی در برنامه ریزی ها مورد توجه قرار داده و با اشاره به اهمیت آن در اسلام در تفسیر از تعادل آن را رعایت عدالت محض میان افراد بشر حتی در میان جنس زن و جنس مرد و برابری در حقوق دانسته و معتقد است:

وظیفه‌ی دولتِ عدالتمدار، توجه ویژه به قشر محرومین است. عدالت را نباید تندروی و مخالفت با شیوه‌های علمی دانست. با استفاده از همه‌ی شیوه‌های عالمانه و با تدبیر میتوان عدالت را در جامعه مستقر کرد.^{۱۸}

اختلاف در ثروت و درآمد تا آن جا که از میزان استعداد، تلاش و فعالیت ناشی می‌شود، برای بقای حیات انسان و جامعه انسانی ضروری است؛ لیکن لازم است از آن چه که به کل جامعه و همه مردم تعلق دارد، همه به طور مساوی بهره‌مند شوند. از این رو نخست باید امکانات زیستی و درآمدی بین مردمان یکسان تقسیم شود و فرصت‌های برابر رشد برای همه افراد آحاد جامعه فراهم آید.

در نگرش دین فرد، گروه یا سازمانی حق ندارد به بهانه موقعیت‌های سیاسی، اجتماعی، مذهبی و شایستگی‌های شخصی یا گروهی از امکانات عمومی استفاده بیشتر ببرد و برای خود اولویت قرار دهد. در این بینش امتیازات معنوی، تقوی و فضایل اخلاقی ایمان و ارزشمداری‌ها با امتیازات مادی هیچ گونه رابطه‌ای ندارد و با آنها مبادله نمی‌شود و از اساس، طرح چنین داد و ستد نابجا و راهی به خطا و انحراف است. به گفته قرآن همه جهان هستی و پهنه گیتی، آسمان‌ها، کهکشان‌ها و زمین ملک خداست.^{۱۹} به تصریح برخی روایات، خداوند متعال این منزلت را به رسولش واگذار کرده، و پس از پیامبر (ص) آن را در اختیار جانشینان او قرار داده و در زمان غیبت، حکومت اسلامی را عهده‌دار این امر ساخته است.^{۲۰} از سویی به مقتضای برخی از آموزه‌های قرآنی، خدا امکانات و منابع گسترده و فراوان زمین را از آن همه مردم دانسته است، بدون آنکه موهبت‌های طبیعت را به گروه، نژاد یا طبقه خاص منحصر سازد.^{۲۱}

حضرت علی (ع) در موضوع تقسیم عادلانه امکانات و منابع بیانات تندی دارد و در آغازین روزهای حکومت تمام امتیازهای ویژه ای که سابقاً برخی از روی ظلم و ستم اخذ کرده بودند را لغو اعلام نمود و فرمود:

وَاللَّهِ لَوْ وَجَدْتُهُ قَدْ تَزَوَّجَ بِهِ النَّسَاءَ وَ مَلَکَ بِهِ الْإِمَاءَ لَرَدَدْتُهُ عَلَی مُسْتَحِقِّهٖ فَإِنَّ فِی الْعَدْلِ سَعَةً وَ مَنْ ضَاقَ عَلَیْهِ الْعَدْلُ فَالْجَوْرُ عَلَیْهِ أَضِیْقٌ^{۲۲}؛ به خدا قسم! آنچه از روی ظلم و ستم از بیت المال مسلمانان حتی برای مهریه زنان معین شده و یا به واسطه آن کنیزانی را گرفته اند، آن را برگرداننده به نیازمند واقعی خواهیم داد؛ زیرا عدل، فراخی به بار می‌آورد، و آن کس که عدل بر او سخت است تحمل ستم بر او سخت تر خواهد بود.

و همچنین می فرماید:

أ تَأْمُرُونِی أَنْ أُطَلِّبَ النَّصْرَ بِالْجَوْرِ فِیْمَنْ وَلَّیْتُ عَلَیْهِ وَ اللَّهُ لَا أَطُورُ بِهٖ مَا سَمَرَ سَمِیرٌ وَ مَا أَمَّ نَجْمٌ فِی السَّمَاءِ نَجْمًا لَوْ كَانَ الْمَالُ لِی لَسَوَّیْتُ بَیْنَهُمْ فَكَيْفَ وَ إِنَّمَا الْمَالُ مَالُ اللَّهِ^{۲۳}؛ آیا به من امر می کنید که برای نصرت خود از راه ظلم و ستم به کسانی که بر آنها حکومت می‌کنم، استفاده کنم؟! به خدا قسم تا جان دارم و شب و روز و ستارگان در طلوع و غروب اند چنین نخواهم کرد. اگر این ها مال خودم بود، به طور مساوی تقسیم می‌کردم تا چه رسد به اینکه این اموال، بیت المال و مال مسلمانان باشد. حضرت حتی در برابر برادرش عقیل مقاومت نمود. او می خواست که حضرت سهمش را از بیت المال اضافه کند اما امام درخواستش را رد کرد. حضرت این جریان را چنین تعریف کرده است:

۱۸. سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در مراسم تنفیذ حکم ریاست جمهوری، ۱۳۸۴/۰۵/۱۲.

۱۹. وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ. آل عمران، ۱۸۹.

۲۰. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: خَلَقَ اللَّهُ أَنْفَ وَ أَقْطَعَهُ الدُّنْيَا فَطِيعَةٌ فَمَا كَانَ لِأَدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَلِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ مَا كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ فَهُوَ لِلْأَنْبِيَاءِ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ. کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۴۰۹.

۲۱. هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا. بقره، ۲۹.

۲۲. سید رضی، نهج البلاغه، خطبه ۱۵.

۲۳. سید رضی، نهج البلاغه، خطبه ۱۲۶.

به خدا قسم برادرم عقیل را دیدم که به شدیدا نیازمند بود و از من خواهش می کرد تا مقداری از گندمهای بیت المال را به او بدهم. فرزندان صغیرش را دیدم که از گرسنگی موهایشان پریشان و رنگ رخسارشان از اثر شدت فقر دگرگون شده، گویا رخسارشان با نیل رنگ شده بود. عقیل درخواست شدید کرد و من به او فقط گوش دادم. او چنین گمان می کرد که من دینم را به او خواهم فروخت و خواسته اش تن خواهم داد اما من برای هشدار دادن به او آهن گداخته ای را به بدنش نزدیک کردم تا با حرارتش شاید عبرت گیرد. مثل بیماران دردمند فریادی کرد و کم مانده بود که از حرارت آن بسوزد. گفتم: برادرم عقیل! زنان در عزای تو بگریند. از آهن گداخته ای فریاد بر آوری که آدمی آن را سرخ کرده است؛ اما می خواهی مرا با آتشی که خداوند جبار آن را با شعله غضبش برافروخته بسوزانی! تو از این رنج محدود می نالی و من از آتش نامحدود ننالم؟^{۲۴}

بنابراین، همان گونه که در آموزه های دینی تصریح شده است مال، مال خداست و مردم بندگان اویند،^{۲۵} و در بهره مندی از منابع اقتصادی میان نهاد ها، گروه ها و افراد امتیازی قرار داده نشده است، و این خود پشتوانه نیرومندی برای دولت اسلامی فراهم می آورد که به تقسیم عادلانه امکانات دست یازد و ریشه برتری جویی و اختلاف های فاحش ثروت اندوزی و درآمدی را از بین برده و عدالت را در جامعه تجسم بخشد.

عدل معنایش این است که باید جامعه قائم به قسط باشد. «لیقوم الناس بالقسط» قانون عادلانه، اجرا عادلانه، نظارت عادلانه، قضاوت عادلانه و تقسیم عادلانه. این خصوصیتی است که برای جمهوری اسلامی ارزش محسوب میشود. جهت اقدامات باید برای تأمین عدالت اجتماعی باشد. از مسئولان اجرایی، تا مسئولان قضایی، تا قانونگذاران، تا روحانیان، تا گویندگان، تا روزنامه نگاران تا روشن فکران و دیگران، همه باید این را وظیفه خودشان بدانند.^{۲۶}

۲. توجه به سالم سازی درآمدها

سالم سازی درآمدها از مهم ترین راهکارهای اجرای عدالت است، و در این زمینه هر یک از دولت و مردم وظایفی برعهده دارند. حوزه مسئولیت خطیر دولت ایجاب می کند که با برگزیدن روشی خردمندانه به اصلاح نظام اداری بپردازد. بر بازار، دادوستدها و تولید کالاها، توزیع آن ها و ارائه خدمات اداری و غیره، نظارت همه جانبه و کامل و موثر خود را اعمال کند و با نرخ گذاری و جلوگیری از انحصارات و احتکار و کنترل صادرات و واردات و شناخت دقیق روند تولید و توزیع، به انتظارات مردم و توقع روانی آن ها پاسخ منطقی و قانع کننده دهد. با آنان که خوی افزون خواهی دارند و در راستای سودجویی و زراندوزی، به فراسوی زندگی مادی کمتر می اندیشند و به حقوق بیکران جامعه و مردم بی توجه اند، با شدت برخورد کند و از موجودیت و شخصیت کسانی که صادقانه زحمت می کشند و فداکاری ها دارند دفاع کند و از دستاوردهای رنج دیدگانی که در معرض استثمار دنیاپرستان قرار دارند، حمایت کند و با بهره گیری از نویسندگان دانا، پیشوایان فکری و معنوی و با زبانی رسا و شیوا مردمان را به سوی حسن روابط بهتر اجتماعی و کسب درآمد حلال فراخواند و فضای جامعه را بر مبنای صحیح شرعی، عقلی و عرفی برای زندگی همه مردم مساعد سازد. به تصریح آموزه های دینی مردم نیز وظیفه دارند از جمع آوری مال حرام به شدت پرهیزند^{۲۷} و زندگی خود را با شیوه های نادرست کسب و کار نیالیند^{۲۸} و با گران فروشی ها^{۲۹} و کم فروشی ها^{۳۰} و کلاه برداری ها و استثمارگری ها،^{۳۱} شغل های ناسالم و واسطه ای،^{۳۲} معاملات ربوی،^{۳۳} تقلب در تولید^{۳۴} و ... که همه ضد قانون دین و ارزش اند،

^{۲۴} سید رضی، نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴.

^{۲۵} عَنْ الْعَبْدِ الصَّالِحِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ جَعَلَهَا وَفَقَا عَلَى عِبَادِهِ. کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۲۹۷.

^{۲۶} سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در دیدار با کارگزاران نظام، ۱۳۷۱/۱۰/۱۷.

^{۲۷} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالِكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ. نساء، ۲۹.

^{۲۸} عَنْ النَّبِيِّ: طُوبَى لِمَنْ لَمْ يَكْتَسِبْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ مَالًا مِنْ غَيْرِ مَعْصِيَةٍ. کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۱۶۸.

^{۲۹} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً. آل عمران، ۱۳۰.

^{۳۰} وَ يَا قَوْمِ أُوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ. هود، ۸۵.

^{۳۱} وَ لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ. هود، ۸۵.

^{۳۲} عَنْ النَّبِيِّ: وَ لَا يَبِيعُ حَاضِرٌ لِبَاطِلٍ. طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۱۵۸.

سرمایه‌های معنوی را از دست ندهند، و ارزش‌های راستین را در نظام دادوستد فراموش نکنند و با رواج رشوه‌خواری و بی‌قانونی گرمای حیات را در جامعه سرد و بی‌تحرك نسازند و با اعتقاد راسخ به لطف و عنایت الهی و پایبندی به ارزش‌ها، حُسن تاثیر و کارایی دستورها و تعالیم دین را در عرصه‌های مختلف حیات اقتصادی - اجتماعی و کسب درآمد حلال، به جهانیان بنمایند، و الگوی مناسب برای زندگی درست فرا راه انسان‌ها نهند.

۳. توزیع عادلانه ثروت

برای آن که گروه‌های محروم و کم‌درآمد جامعه و کسانی که از کمی بضاعت مادی رنجورند، از یک زندگی درست برخوردار گردند، و راهی معقول و متناسب با زمان بیابند، لازم است سرمایه‌گذاری‌ها هرآم‌آسا و از قاعده بر اساس نوع‌دوستی و فقرزدایی به نفع مستمندان تغییر جهت یابد، و دستمایه مطلوب برای رشد و ترقی آنان که تهی‌دست‌اند فراهم آید و به این وسیله به اندیشه‌های خلاق توده‌های مردم میدان داده شود، تا با استحکام مواضع انسانی خود، با ایستادگی و شکیبایی و سخت‌کوشی امور زندگی را سامان دهند و با برقراری تعادل در جامعه رواج همکاری، جلوه‌گاه دستاوردها و تلاش‌ها و کوشش‌های برجسته شوند و مایه سربلندی کشور و خیرگی و شگفتی دولتمردان گردند.

حضرت علی (ع) در اهمیت توجه به فقرا و نیازمندان می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ قَرَضَ فِي أَمْوَالِ الْأَغْنِيَاءِ أَقْوَاتَ الْفُقَرَاءِ فَمَا جَاعَ فَقِيرٌ إِلَّا بِمَا مَتَّعَ بِهِ غَنِيٌّ وَاللَّهُ تَعَالَى جَدُّهُ سَأَلْتُهُمْ عَنْ ذَلِكَ^{۳۵}؛
خدای متعال، غذا و قوت نیازمندان را در ثروت و مال و منال اغنیا قرار داده است. پس هیچ نیازمندی گرسنه نمی‌ماند، مگر آنکه ثروتمندی از آن بهره برده باشد و خداوند سبحان در این باره آنها را بازخواست خواهد کرد.

حضرت در فرمان معروفش به مالک اشتر می‌فرماید:

اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى مِنَ الَّذِينَ لَا حِيلَةَ لَهُمْ مِنَ الْمَسَاكِينِ وَالْمُحْتَاجِينَ وَأَهْلِ الْبُؤْسِ وَالزَّمْنَى^{۳۶}؛ خدا را! خدا را! درباره پایین‌دستان در نظر بگیر. آنها که چاره‌ای ندارند و مستمند و نیازمندند و کسانی که گرفتار بلا شده‌اند و از کار افتاده‌اند.

حرکت به سوی عدالت بدون توجه به توده‌های مردم و بدون دست‌یاری آنان، بی‌فایده است. نادیده گرفتن استعدادهای گروه‌های اصیل و فرودست جامعه و چشم‌فرو بستن از توانایی‌ها و کارایی‌ها و سجایای انسانی آنان، امری خطا و نابجاست.

مکتب اجتماعی اسلام طراحی مشخص و معین درباره نظام توزیع دارد که به تبع مسیر خاصی جهت تحقق عدالت را فراهم می‌کند. توزیع طبق این نظام برخلاف دیگر نظام‌ها، هیچ یک از حقوق فردی و جمعی قربانی دیگری نمی‌شود بلکه بر این مطلب تاکید می‌شود که بین حقوق فردی و اجتماعی نوعی سازگاری و وفاق به وجود آید. نظام اسلامی تنها دینی است که قادر است به مهمترین مشکل نظام اجتماعی، یعنی سازگاری منافع فردی و منافع جمعی اقدام کند و آن را بدون آن که یکی قربانی دیگری شود، تأمین کند.^{۳۷}

۴. مبارزه با فساد؛ رانت خواری و شکاف طبقاتی

به لحاظ رفتار عملی امام همواره بر رعایت عدالت در زندگی شخصی خود مواظبت می‌نمود. به عنوان نمونه:

۱. اعلام صورت دارایی خود به رییس دیوان عالی کشور در دی ماه ۱۳۵۹ در راستای اجرای قانون؛^{۳۸}

۳۳. وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا. بقره، ۲۷۵.

۳۴. وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَيْسَ مِنْنَا مَنْ عَشَّ مُسْلِمًا. صدوق، من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۲۷۳.

۳۵. سید رضی، نهج البلاغه، کلمات قصار ۳۲۸.

۳۶. سید رضی، نهج البلاغه، نام ۵۳.

۳۷. صدر، موسوعه الشهيد الصدر، ج ۳، ص ۳۸۱.

۳۸. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۱۳، ص ۵۲۳.

۲. اعلان این مطلب که به داشتن حقی ویژه برای خود قائل نیست؛ عین تعبیر ایشان در این زمینه چنین است: «خدا می‌داند که شخصا برای خود ذره‌ای مصونیت و حق و امتیاز قائل نیستم، اگر تخلفی از من سر بزند مهبیای مواخذه‌ام».^{۳۹} حاج احمد آقا در این باره می‌فرماید:

در نجف منزل امام فاقد خط تلفن بود و امام اجازه نمیداد اعضای خانواده از تلفن دفتر استفاده بکنند. من نامه نوشتم که از پول شخصی خودم تلفن را دایر کنم. امام در جواب مرقوم فرمودند: راجع به تلفن چیزی ننویسید که: تلفن بکشید خرجش را می‌دهم. من تلفن نمی‌کشم و شما هم چیزی جز مال فقرا ندارید و خوب است از حالا ملاحظه وجوه شرعی را تمرین کنید و زیاده روی را احتراز نمایید. خداوند تعالی از شما راضی خواهد بود. و السلام. پدرت.^{۴۰}

ساده زیستی امام شهره عام و خاص بود. خبرنگار روزنامه فرانسوی چنین گزارش کرده بود که: «منزل امام در یکی از بدترین مناطق کویری عراق است».^{۴۱}

حضرت آیت الله خامنه‌ای نیز با تأکید بر اینکه در جمهوری اسلامی عدل یک پیام شخصی نیست، بلکه یک نظام اجتماعی است. عادلانه رفتار کردن انسان را کافی ندانسته و معتقد هستند:

رهبر انقلاب اسلامی بر این باور است که شرط اسلامی شدن جامعه برقراری عدالت اجتماعی است و این که تحقق دین الهی در پرتو عدل اجتماعی به معنای صحیح و وسیع آن است و بر همین مبنا فوری‌ترین هدف تشکیل نظام اسلامی را استقرار عدالت اجتماعی و قسط اسلامی ارزیابی نموده و گفتمان عدالت را گفتمان اساسی برشمرده و آن را همه چیز نظام جمهوری اسلامی ایران معرفی نموده و معتقد است منهای عدالت، جمهوری اسلامی هیچ حرفی برای گفتن نخواهد داشت.

از نگاه رهبر انقلاب اسلامی رفع محرومیت و مبارزه با فقر از مهمترین گام در استقرار عدالت می‌باشد و عدل عامل اساسی در رسیدن انسان به حقوق واقعی و کرامت انسانی میباشد.

۵. رشد و توسعه اقتصادی همراه با عدالت

در تفکر غربی و لیبرالیستی تفکر غالب این است که در رتبه بندی ارزشهای اجتماعی رشد و توسعه بالاتر از عدالت اجتماعی است. حضرت آیت الله خامنه‌ای تأکیدش این است که این تفکر بر خلاف آموزه های دینی و اسلامی است و معتقد است که رشد و توسعه باید در چارچوب عدالت اجتماعی تعریف شود.

وی در مورد جایگاه عدالت اجتماعی می‌فرماید:

هزار سال است که امت اسلامی برای قسط و عدل دعا میکنند این نظام اسلامی به وجود آمده است. اولین کارش اجرای قسط و عدل است، قسط و عدل واجبترین کارهاست. ما رفاه را هم برای قسط و عدل می‌خواهیم.^{۴۲}

مکتب لیبرالیسم در مباحث اقتصادی مخالف عدالت در توزیع می‌باشد و معتقد است که عدالت اجتماعی به معنای حمایت از اقشار آسیب پذیر و اصلاح نتایج منفی بازار آزاد هیچ توجیهی ندارد. بلکه بازار آزاد یک میدان مسابقه است که هر کس برنده شود ثروتمند می‌شود و آن که شکست خورده محروم میشود. در نتیجه محرومیت و ناکامی اقتصادی در حق این افراد بی عدالتی نیست؛ زیرا ظلم و بی عدالتی در جایی است که فرد یا گروهی بر اساس تصمیم و نقشه قبلی به طور عامدانه موجبات فقر و شکست کسی را فراهم آورند، اما بازار آزاد سرمایه، میدان رقابت است؛ عده ای به موفقیت و پیروزی می‌رسند و عده ای هم شکست می‌خورند و مسئولیت این عدم موفقیت بر عهده کسی جز خودشان نیست. پس عدالت و دولت وظیفه ای در حمایت از آن‌ها ندارند. حضرت آیت الله خامنه‌ای با اتکا به معارف غنی دینی و منابع اسلامی در تقابل کامل با این دیدگاه قرار دارد و عملاً به دنبال دفاع از محرومان و مستضعفان است.

^{۳۹}. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۲۸۲.

^{۴۰}. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۲، ص ۲۱۵.

^{۴۱}. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۳، ص ۳۶۷.

^{۴۲}. سخنرانی حضرت آیت الله خامنه‌ای در دیدار جمعی از فرماندهان نیروی انتظامی، ۱۳۷۶/۰۴/۲۵.

در برنامه ریزی ها مسئله برطرف کردن فقر و محرومیت از کشور را در درجه اول قرار دهید که یکی از ارکان عدالت این موضوع است.^{۴۳}

اساساً فقرزدایی و کاهش فاصله طبقاتی و برابری افراد در استفاده از امکانات و فرصتها از نظر حضرت آیت الله خامنه ای از مقدمات اصلی عدالت اجتماعی مورد نظر اسلام است.

به نظر ما عدالت کاهش فاصله‌های طبقاتی است کاهش فاصله‌های جغرافیایی استف این جور نباشد که اگر منطقهای در نقطه جغرافیایی دور از مرکز کشور قرار گرفته است دچار محرومیت باشد، اما از آنجایی که نزدیک است برخوردار باشد، این عدالت نیست، هم فاصله طبقاتی باید برداشته شود، فاصله‌های جغرافیایی باید برداشته شود و هم برابری در استفاده از امکانات و فرصتها باید به وجود آید.^{۴۴}

در جای دیگر میفرماید:

هدف ما استقرار عدالت در جامعه است. همه کارها برای اقامه عدل ارزش پیدا میکند. در جامعه نابرابر اگر ثروت هم زیاد باشد، به سود یک قشر و یک گروه از مردم است، اما در جامعه ای که برابری و عدالت جریان داشته باشد به سود همه است.^{۴۵}

در تفکر غربی مخصوصاً لیبرالها که معتقد به بازار آزاد سرمایه میباشند باور غالب این است که در رتبه بندی ارزشها و فضایل اجتماعی رشد و توسعه در رتبه برتر از عدالت اجتماعی مینشیند. حضرت آیت الله خامنه ای بر این نکته تاکید دارد که این تفکر بر خلاف تفکر اسلامی است و توسعه و پیشرفت باید جهتدار بوده و در چارچوب عدالت اجتماعی تعریف شود.

رهبر انقلاب اسلامی بر این نکته تاکید دارد که توسعه و پیشرفت باید جهت دار بوده و در چارچوب تامین عدالت اجتماعی تعریف شود.

ما طبق برخی از سیاستهایی که در دنیا رایج است و طرفداران زیادی هم دارد، نیستیم که صرفاً به رشد تولیدات و رشد ثروت در کشور فکر کنیم و به عدالت در کار آن فکر نکنیم. نه این منطق ما نیست. نوآوری نظام ما همین است که می خواهیم عدالت را با توسعه و با رشد اقتصادی در کنار هم و با هم داشته باشیم.^{۴۶}

در مجموعه نگاه رهبری انقلاب اسلامی به موضوع عدالت بیشتر متمرکز بر اجرای عدالت اجتماعی بوده و آن را در کنار مواردی مانند رفع فقر و محرومیت از جامعه تفسیر کرده و معتقد است راه برون رفت از فقر و تبعات ناشی از آن مستلزم توجه به عدالت اجتماعی است.

منابع

- امام خمینی، صحیفه امام، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار، ۱۳۸۹.
- سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در اجتماع زائران مشهد، ۱۳۸۸/۰۱/۰۱.
- سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در دیدار با کارگزاران نظام، ۱۳۷۱/۱۰/۱۷.
- سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در دیدار جمعی از فرماندهان نیروی انتظامی، ۱۳۷۶/۰۴/۲۵.
- سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸.
- سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۳/۰۶/۰۴.
- سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۱/۱۰/۱۷.
- سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در مراسم تنفیذ حکم ریاست جمهوری، ۱۳۸۴/۰۵/۱۲.
- سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در مراسم سیزدهمین سالگرد رحلت امام خمینی ره، ۱۳۸۱/۰۳/۱۴.

^{۴۳}. همان.

^{۴۴}. سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در اجتماع زائران مشهد، ۱۳۸۸/۰۱/۰۱.

^{۴۵}. سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۱/۱۰/۱۷.

^{۴۶}. سخنرانی حضرت آیت الله خامنه ای در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۳/۰۶/۰۴.

- سید رضی، نهج البلاغه، محقق: صبحی صالح، قم: هجرت، ۱۴۱۴.
- صدر، سید محمدباقر، موسوعه الشهدید الصدر، قم: مرکز الابحاث و الدراسات التخصصیه للشهدید الصدر، ۱۴۲۱.
- صدوق، ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه، محقق: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳.
- طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، محقق: حسن خراسان، تهران: اسلامیة، ۱۴۰۷.
- علویان، مساله عدالت در آرا جان رالز و شهید بهشتی، فصلنامه سیاست، شماره ۱۳، بهار ۱۳۹۶.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، محقق: علی اکبر غفاری، تهران: اسلامیة، ۱۴۰۷.